

ZAMONAVIY QISSACHILIKDA XAT (LUQMON BO'RIXONNING "SIRLI MUALLIM" QISSASI ASOSIDA)

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i04.114>

Dilshoda Toshpulatova

dtoshpulatova00@gmail.com

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiyotda xatlarning o'rni Luqmon Bo'rixonning "Sirli muallim" qissasi doirasida ko'rsatilgan. Ularning asar badiiy qurilishi va yozuvchi uslubining o'ziga xosligidagi o'rni tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: xat, qissa, uslub, badiiy qurilish, mahorat

A LETTER IN MODERN SHORT STORY (BASED ON THE STORY "THE MYSTERIOUS TEACHER" BY LUQMON BORIKHAN)

Dilshoda Toshpulatova

dtoshpulatova00@gmail.com

Tashkent State University of Uzbek Language and Literature

Abstract: This article examines the role of letters in literature within the framework of Luqmon Borikhan's novella "The Mysterious Teacher." It analyzes their function in the artistic structure of the work and their significance in shaping the writer's unique style.

Keywords: letter, novella, style, artistic structure, mastery

KIRISH

Insoniyatning taraqqiy yetish jarayonida aloqa, bir-biriga ma'lum voqeadan xabardor qilish, tushuntirish uchun turli xil usullardan foydalanilgan. Xat ham ushbu usullardan biri bo'lib, qadimdan aloqa vositasi vazifasini bajargan. Xatlardan asosiy ko'zlangan maqsad biror voqeadan boshqa bir insonni xabardor qilishdir. Maktub janri avvaldan turkiy adabiyotda mavjud bo'lib, noma istilohi ostida ko'plab asarlar yaratilgan. Xatlar adabiyotning ajralmas qismiga aylandi. Chunki, badiiy asarda kelishdan tashqari yozuvchilarning bir-biriga yozgan maktublari orqali yozuvchi hayoti va uning asari bilan ko'plab ma'lumotlarni aniqlash imkoni yaraldi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Badiiy asarda xatlar asarning ma'lum unsuri vazifasini bajargan. Shunga ko'ra ishqi maktublar, ma'lum vaziyatdan xabardor qilish kabi maqsadlarni o'z oldiga

qo'ygan bo'lishi mumkin. Bu xususida Uzoq Jo'raqulovning quyidagi fikrlari ahamiyatlidir: "O'zbek adabiyoti tarixida maktub (noma) janrida yozilgan asarlar, she'riy maktublar, maktub-she'rlar uchraydi. Shuningdek, folklor asarlari, mumtoz xamsachilik va dostonchilikdan e'tiboran maktub "asar ichida asar" o'laroq umummatn harakatining muhim uzvi bo'lib keladi." [3]

Badiiy asarda xatlarning uchrashini adabiyotda kamroq ko'riladi, ya'ni yozuvchi ma'lum maqsadni niyat qilgan holda undan foydalanadi. Undan turli janrlarda foydalanish imkoniyati mavjud. Shuningdek, badiiy asarda xatlarning qaysi unsur vazifasida kelishi ham har xil bo'ladi. Bu xususida Anvar Allaberganov "Turkiy qissachilikda maktub" maqolasida shunday yozadi: "epik turning hikoya, qissa va roman kabi janrlarida maktublardan mualliflar turli maqsadlarda foydalanadi. Masalan, syujet unsurlaridan biri ya'ni ekspozitsiya, tugun, kulminasiya, voqealar rivoji, yechim kabilarni xatlar yordamida berib o'tish yoki maktublardan badiiy detal, xulosa o'rnida foydalanish ham asar badiiyatini yuksaltirib, o'qishligini orttirishi mumkin". [1]

Yozuvchi qahramonning ichki kechinmalarini yaxshiroq ochib berishida xatlar yaxshi vosita bo'la oladi. Abdulla Qodiriy "O'tgan kunlar" asarida Otabek va Kumush ikkisi ikki shaharda ekan, ularning orasidagi munosabat va davr bilan bog'liq voqealarni ham aytishda xat yaxshi vosita bo'la olgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Qissalarda ham kompozitsiyaning bir qismi sifatida xatlarning kelishini kuzatish mumkin. Xatlarning bugungi kunga kelib, rasmiy hujjat sifatida yuritiladigan tushuntirish xati ham mavjudki, unda voqega nisbatan bir kishilarning fikrlari aks etadi. "Sirli muallim" qissasi ham boshdan oxir xatlar asosiy vazifani bajaradi.

Luqmon Bo'rixonning xatlarni qo'llash, ularda qahramon ruhiyati, holatini ochib bera olishi tahsinga sazovordir. Asar kichik bir qishloqda kechadi. Unda qishloq maktablarining holati va u yerga dars berish uchun kelgan Najot G'aybullaning taqdiri ustida kechadi. Bosh qahramoni Najot G'aybulla o'ttiz yoshlardagi, ilmga chanqoq, bolalarni, kasbuni sevuvchi bir muallimdir. Asar uning faoliyati bilan birga urushda shahid bo'lgan qahramon Umrzoq O'roqqa atab o'rnatilgan byustning o'g'irlanishi bilan bog'liq holda beriladi. Shuningdek, maktablarda mavjud muammolarni ham ochib berishga harakat qilgan. Ko'plab asarlar kabi xat bu asarda kichik vosita vazifasidan kengroq vazifani bajargani uchun, boshqa asarlar kabi kichik ochiqlama fikr emas, aksincha, ularni birlashtirib turuvchi tugun keltiriladi.:

"Najot G'aybulla deganlari haqidagi mish-mish bizning tahririyatga ham yetib keldi.

- Ertagayoq safarga chiqasiz, - dedi bosh muharrir meni huzuriga chorlab.

- Borib biling-chi, nima gap? Qalamga ilashgulik holi bo'lsa shartta biror narsa qoralab keling. U yoqlarni siz yaxshi bilasiz". [2.3]

Oltita turli fikrga ega bo'lgan insonning tushuntirish xatlari odatiy maktub xatlardan farqli o'laroq voqeaga olti xil qarash mavjudligi ya'ni hamma o'z zakovati doirasida tushunganini ko'rsatgan. Ya'ni voqealar rivojida xatlarning to'g'ri tarzda joylashtirilishi asarning o'qishliligini oshirib, voqeani to'g'ri yetkazib berilishiga erishilgan.

Birinchi tushuntirish xati maktab direktori K.Qalqonovga tegishli bo'lib, qisqa muddaoni bayon etish o'rniga maktabdagi ahvol va o'zi bilan bog'liq ba'zi bir iddaolarga to'xtalib, so'ngra maqsadga ko'chadi.: "Najot G'aybulla bir hafta ichidayoq o'quvchilarning ko'ngliga kirdi. O'qituvchilar jamoasi unga havasmand qarashardi. Yangi muallimni ko'ringanga maqtab yurardik. Oqibati bunday bo'lishini qaydan bilibman?! Atigi bir kunda hamma ishning pachavasi chiqdi. Ustiga ustak, xuddi ataylaganday, hujjatlari yana o'z qo'liga tushib qolgani-chi? Bunda anavi tarixchi muallimimizning ham aybi bor. Anqov, hovliqma. Mana, endi... qo'limizda Najot G'aybullaning hech bir hujjati yo'q. Aft-basharasini xohlaganingizcha ta'riflab berishim mumkin xolos". [2.15]

Ikkinchisi esa ulash agronomning tushuntirish xati bo'lib, unda o'zining shoirligini va maktab bilan bog'liq shubhalarini yoritgan. Agronom direktor, najot G'aybulla, sovxoz direktori, maktabdagi boshqa muallimlar haqida turli xil iddaolarni keltiradi:

"...maktabda nosog'lom muhit bor. Qalqonov, Norxol, Boymurodlar o'zaro jinoiy guruh. O'qituvchi kadrlar yetishmaydi, degan bahona ostida dars soatlarini bo'lib olishgan. Hali ona suti og'zidan ketmagan, qay go'rdagi kollej-mollejni amal-taqal bilan bitirib kelgan qizlarni ham ishga qabul qilgan". [2.20]

Uchinchi tushuntirish xati maktab ilmiy mudiri Norxol Xushboqovaga tegishli bo'lib, vaziyat bilan bog'liq fikrlarini bayon etar ekan, maktablarning kerakli darslik va shular kabi moddiy ta'minot ba'zasi mavjud emasligini keltiradi. Shuningdek, ta'limdagi ko'p narsa yuzakilikka asoslanganligini najot G'aybulla tayyotlagan xonani o'zidan kattalar kelganida ko'rsatishga olib qo'yilishida ko'rinadi: "... bizni chaqirib adabimizni bergan kunning indiniga Erkaboyevning o'zi bir necha mulozimlari bilan yetib keldi. Yangi muallim yalantirgan xona unda ham chuqur taassurot qoldirdi.

-Bu kabinetni ko'z qorachig'idek asranglar, - dedi u yig'ilish o'tkazib. - Rayonoga komissiya kelsa namunali o'quv xonasi sifatida shuni ko'rsatamiz". [2.36]

Haqiqiy o'qituvchining mahorati o'quvchi ko'z o'ngida o'sha vaziyatni jonlantirib bera olgani va o'sha vaziyatda yashata olganidadir. Shunda o'quvchilar bu mavzuni yetarlicha eslab qolishiga erishiladi. Xuddi shu mahorat Najot G'aybullaning o'quvchilar tomonidan sevilishiga sabab bo'ldi:

"Najot G'aybullaning sokin, sohir ovozi sinfxona bo'ylab sirli-sirli kezinadi. Hammayoq tinch ummoniga g'arq bo'lganday jim-jit. Yangi muallim ahyon-ahyon doskaga zarur raqamu atamalarni yozib qo'yadi, goh stol ustidagi globusning kerakli

nuqtalariga ishora qiladi. O'quvchilar allaqachon sinfxonadan "uchib" ketishgan. Ular ustozlariga qo'shib olis-olis orollarda, suv dunyosining g'aroyibotlari ichida sayr etib yurishibdi". [2.31]

Maktablarda muallimlarning yetismasligiga asosiy sabablardan biri, oylik maosh pastligidadir. Bu muammo maktab direktor o'rinbosari B.Boymurodov tushuntirish xatida ochiq ko'rinadi:

"Algebra o'qituvchimiz - Xayrulla, jingalak soch, xushsurat, quvnoqqina yigit ishdan ketdi. Juda bilimdon, hisob-kitob ilmini chuqur o'zlashtirgan muallim edi.

- Aka, - dedi u bir kun uyimga kelib. - Bir qo'shma korxona ishga chaqiryapti. Ketsammikan-a? Ko'ryapsiz iqtisod chatoq. Ro'zg'orimiz katta.

- Qancha oylik berishmoqchi ular?

Xayrulla o'ziga va'da qilingan maoshni tilga oldi. Zo'r! Lekin men dabdurustdan oq yo'l tilayolmayman". [2.38]

Ushbu holatda o'qituvchilik kasbini qanchalik sevmasin, ammo maosh kamligi uchun chorasizlik ko'rinadi. Uning majburiyatidan ketishi o'zi uchun to'g'ri bo'lgandir.

Keyingi xat domla X.X.Xurramovichga tegishli bo'lib, unda Najot G'aybullaga nisbatan doimiy adovat ko'zi bilan qarashi va u bilan bog'liq sirni fosh etishi ko'rinadi. Xurramovichda vaziyatga nisbatan keskin qarshilik, yangiliklarni qabul qila olmaslik borligini shunda ko'ramiz:

"... Najot G'aybulla bir gal jug'rofiya kabinetida videokasseta qo'yib berdi. Allaqaysi mamlakatning maorif tizimi haqida ekan. Ko'rib_ eshitib na kularimni, na yig'larimni bilmay qoldim. O'sha mamlakatda bolalarni o'n sakkiz yoshigacha qora mehnatga jalb etish jinoyat ekan. Maktablari naq jahongirlarning qasriday. Yegulik, ichkilik muhayyo. Hatto bemalol uyquni uradigan xobxonalar bor, go'yo u yerga o'qishgamas, dam olishga borishadi bu arzandalar. Bolalarni ko'rdik. Hammasi qog'ozga o'ralgan popuk qanddek.

"Yo'q, - dedim ich-ichimda, - bunaqa yo'l-yo'riq bizga to'g'ri kelmaydi". Chinda, unaqa tayyorga ayyor, injiq bolalardan xudo saqlasin. Biz sog'lom avlod uchun kurashyapmiz. Anavilarnikiga o'xshash shart-sharoitlarda bolalarimiz mo'rt, irodasiz, zaif bir to'daga aylanib qoladi. Shuning uchun ularni go'dakligidanoq hayot xo'rliklarida, qora-oq mehnatlarda chiniqtirish zarur. (Bu borada paxta paykallarimiz xo'b qo'l keladi-da!) Og'ir mehnatdan, ochlik-muhtojlikdan hali hech kim o'lmagan". [2.53]

Xolbuki, ushbu vaziyatda huquq o'qituvchisi bo'lgan bu inson bolalarni majburiy mehnatga jalb etish noto'g'riligini bilish kerak edi va eski majburiy mehnat yaxshi aqidasida qotib qolgani uning davrdan ancha orqada qolganligini ko'rsatadi.

Inson yaxshi yashab, jamiyatda shu holda ko'rinishga intilar ekan, uni yoqtirmaydigan shaxslar ham albatta topiladi. Najot G'aybulla ham bu jarayonda

o'zidagi harakatchanlik va ishini vijdonan bajarishi bilan ko'pchilik ko'nglidan joy ola olgan bo'lsa-da, Xurramov kabi yaxshilikdan ham yomonlikdan izlaydigan shaxslar jamiyatda mavjud. U hech qanday ma'lumotga ega bo'lmasa-da, undagi kasbini sevish, hurmat, fidokorlik orqali nafaqat o'quvchilar balki boshqalarning ham ko'nglidan joy oldi.

Oxirgi tushuntirish xati boshqalarga nisbatan vaziyatga betaraf bo'lgan Eshbolta aka tomonidan bayon etilishi, Najot G'aybullaning harakatlariga adolat bilan yondashishga harakat qilganini ko'rsatadi:

“Hammasi tushdagidek, yo, shirin bir xayoldagidek. Najot G'aybulla degan yangi muallim maktabimizda paydo bo'ldi. Tuppa-tuzuk yigit, odob-ahloqi ham joyida. Sal keyinroq o'qituvchilikni ham qoyilmaqom do'ndirishini ko'rdik. Masalan, men uning qallobligidan sira xabarim yo'q. Huv, bir gal darsliklar topib keltirganda rosa xursand bo'lganman. Ko'p hamkasabalar shu yigitning duoi jonini qilganmiz”. [2.67]

XULOSA

Oxirgi tushuntirish xati yakunlovchi va boshidagi tugunning yechimidir. Shungacha bo'lgan vaziyatda voqealar rivoji yaxshi olib boriladi va oxirida yechim shunday beriladi:

“- Ha, mening diplomim qalbaki, - deya gap boshladi u o'ychan qiyofada - Men bu haqda hech kimga aytolmasdim. Avvalgi ish joyimda vijdonim qiynalib sirimni direktorga ochib qo'ygandim. Balki meni tushinar degan xayolda edim. Yo'q, ayuhannos solib ishdan quvib yuborishdi. Lekin, men... lekin men maktabsiz turolmayman, bolalarsiz yashay olmayman. Bilaman, ishonmaysiz, ammo haqiqat shunday. Bolalar kulgusining jarangidan zavq olaman, ularni ko'zlari, so'zlari beg'ubor. Ilmdan bolalargina hayratlanishadi. Murg'ak ongiga, o'y-xayoliga kirib kelgan ozgina yangilik ham jajjilarni chinakamiga quvontiradi, chinakamiga hayajonlantiradi. Ularning sevinchiga, hayratiga hayrat qo'shishdan-da ortiq qanday baxt bor? Bolalarning beg'ubor qalbida yangidan-yangi dunyo ochuvchi ko'ngliga iml sehrini soluvchi inson - bu muallimdir. Shu sabab bu qutlug' kasb mening es-hushimni o'g'rilagan. Shu sabab o'qituvchilar safiga intildim. Afsuski, hech omadim yurishmadi. Uch-to'rt karra pedinstitut ostonasidan qaytdim. Boshqa soxa bo'yicha o'qishga majbur bo'ldim. Lekin bari bir muallimlikning sehrli dunyosi meni chorlayverdi, oxiri, qalbaki diplomga kunim qoldi”. [2.69]

Ushbu tushuntirish xatlar rasmiy hujjat turi bo'lgani uchun haqqoniylikni talab qilgani uchun ham voqealarga nisbatan to'g'ri fikr bildirishga harakat qilgan. Ularni oddiy maktub yoki muallif tilidan shunchaki bayon qilisa, bunday yaxshi natijaga erishilmagan bo'lardi. Bunda to'g'ri uslubni tanlash va undan foydalanish yozuvchining nechog'lik mahoratli ekanligini ko'rsata olgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Allaberganov A. Turkiy qissachilikda maktub. "Izlanish samaralari" №9 mavzusidagi respublika an'anaviy-ilmiy nazariy anjumani.
2. Luqmon Bo'rixon. "Sirli muallim" qissalar to'plami. Oltin qalam. Toshkent-2024
3. U.Jo'raqulov "Toshkand ustida qonliq bulutlar" - "O'tkan kunlar"ni ochuvchi va xulosalovchi maktublar xususida" maqolasi.